

A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya

Nincs olyan cím, amelyet ne lenne érdemes tovább bővíteni. Most is erről van szó. Írásom a hiányzó feltételekről szól, olyan dolgokról, amelyek belátható időn belül megváltoztathatók, s amelyek teljesülése nyomán minőségileg érezhetően és a számszerű mutatókkal mérhetően jobb lesz a magyar felsőoktatás. Saját ismereteim korlátozottsága fokán példáimat és érveimet a társadalomtudományok köréből merítem, s ezen belül is gazdasági-közgazdasági képzésre fókuszálok. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy érveim ennél tágabb körben is helytállóak lesznek. Az áttekinthetőség okán állok meg négy feltételnél, miközben természetesen magam is tudom, hogy minden feltételhez további al-feltételek tartoznak, és az is nyilvánvaló, hogy a négy feltétel között oda-visszahatások is vannak. És van egy ötödik feltétel is, amelyet azonban olyannyira triviálisnak tekintek, hogy a továbbiakban nem is említem már. Ez az ötödik feltétel nem más, mint a magyar gazdaság általános versenyképességének, termelékenységének és gazdaságának a mainál gyorsabb gyarapítása – közkeletű statisztikai kifejezéssel éve, az 1 főre jutó GDP növelése.

Nem értek egyet azokkal, akik alapján véve elégedetlenek a magyar felsőoktatással. Véleményem szerint annak általános színvonala nagyjában-egészében megfelel annak, ahol az Európai Unió országainak fejlettségi rangsorában most éppen Magyarország van. Csak hát a szomorú tény az, hogy pillanatnyilag a sereghajtók között vagyunk. A 28 tagország közül az 1 főre jutó GDP tekintetében Görögországgal vagyunk egy szinten, Lettország egy árnyalatnyival van mögöttünk, ám jelentős előnyünk van a horvátokkal, a románokkal és a bolgárokkal szemben. Bár a felsőoktatás összességére vonatkozóan nem gyűjtöttem szisztematikus adatokat, azt hiszem, van Európában egy sor olyan ország, akik gazdasági fejlettségi szintjüket tekintve előttünk járnak, de egyetemeik mégsem mondhatók lényegesen jobbnak, vagy akár gyengébbek is, mint a hazai felsőoktatási intézmények (pl. Olaszország, Lengyelország, Ciprus, Málta stb.) Végaszint az nem sok, de azt jelzi, hogy a gazdasági fejlettség általános szintje nem fátum, annál lehet egy picit jobb alrendszer is kreálni – legyen szó akár felsőoktatásról, akár egészségügyről, a haderő minőségéről vagy a vasúti közlekedésről.

1. Tovább él az egyetemi és a kutatóintézeti rendszer szovjet típusú szétválasztódása
Kezdjük a legnehezebbel! Már a rendszerváltás előtt nyilvánvaló volt, hogy nem jó az a Szovjetunióból átvett politikai gyakorlat, amely a jövő nemzedék elitjének képzéséért felelős egyetemeket a változatlan öregségének jegyében elzárta a tudományos intézetekben „megtúrt” lázadó szellemű elit-értelmiségtől. Miközben a kiépült párhuzamos intézménystruktúrájának előnyei is voltak a kutatók számára – egy adott szakmán belül nem egy, hanem legalább két helyen is lehetett elméletileg állást kapni, egy-egy rossz vezető nem tudott egy egész tudományágat tönkretenni, egyes kutatók lehetőséget kaptak arra, hogy mind a két „pályán” játszanak, stb. –, a párhuzamos struktúrák működtetése többlet-költséggel járt. S ami témánk szempontjából a leglényegesebb: tömegesen elfogadottá tette az egyetemi struktúrában, hogy a kutatás csak másodlagos vagy harmadlagos fontosságú. Sőt, akár egy életpályát is le lehet élni úgy, hogy valaki közepes minőségű tanárként szinte semmit sem publikál, és minden extra szellemi energiáját az egyetemi apparátusok menedzselésébe fekteti (tanszékvezetők, dékánok, rektorok) vagy éppen tankönyvet ír. Ez a struktúra tehát már 1990 előtt is több hátránnyal, mint előnnyel járt,

de az ezredforduló után a korábbinál sokkal fontosabbá vált az az ellentmondás, hogy egy-egy tudományterület legrangosabb hazai képviselői az MTA intézetek publikációs listáit gyarapították (amit nemzetközi összehasonlításban nemigen mérnek), miközben a hazai egyetemek igen gyatrán szerepelnek a citációs rangsorokban, s ezért a különféle nemzetközi rangsorokban is.

2011/12 fordulóján az MTA vezetése nagyszabású intézet-átalakítási reformot kezdeményezett a kormánynál. Ekkor – elvileg legalábbis – adott volt a lehetőség a szovjet-típusú kettősség megszüntetésére. Az Akadémia ekkor teljes mértékben élvezte a miniszterelnök támogatását – kis túlzással az MTA elnöke akármit is csinálhatott volna. De nem csinált forradalmat: megelégedett egy racionalizálási tervvel. Mint azt annak idején a sajtóban is bejelentették, a szándék annyi volt, hogy az eddigi 38 kutatóintézetből és két kutatóközpontból álló hálózat helyett egy 5 kutatóintézetet és 10 kutatóközpontot magába foglaló struktúra jöjjön létre. Ez lényegében meg is történt. De, mint az több-kevesebb biztonsággal előre megjósolható is volt, a centralizáció nem hozta meg a beígért eredményeket (az egymással összevont kutatóintézetek továbbra sem igazán folytatnak komoly együttműködést), viszont teljes mértékben fennmaradt az intézetek és az egyetemek elválasztottsága. Legalább egy évtized elveszett.

2. Túl sok a (vidéki) egyetem

A felsőoktatás nemzetközi szinten is tapasztalható expanziója nagyjából a rendszerváltás idején érte el hazánkat. Mint az közismert, viszonylag rövid időn belül az egyetemi-főiskolai hallgatók száma a négyszeresére növekedett. Az egymást követő kormányok lényegében ellenállás nélkül elfogadták, sőt támogatták a nagyobb és kisebb vidéki városok azon ambícióját, hogy egyetemi/főiskolai városnak mondhassák magukat. Természetesen a településvezetők logikája érthető volt. Úgy gondolták, hogy egy felsőoktatási intézmény emeli a település rangját, növeli a kvalifikált munkaerőt foglalkoztató munkahelyek számát, fiatalokat áramoltat be a településre, élénkíti a lakáspiacot, a szolgáltatások piacát stb. Csakhogy, Magyarországon történelmi adottság, hogy Budapesten kívül nincs egyetlen európai mércével metropolisnak tekinthető város sem az országban, és ezen a helyzeten az egyetem-alapítás sem segít(ett). Amikor az érettségiző diákok egyetemet választanak, akkor az ő szemükben 2017-ben éppen úgy igaz, mint ahogyan 1950-ben igaz volt: a vidéki egyetemek legfőbb hátránya a budapesti elit-egyetemekkel (BCE, BME, ELTE, SOTE) szemben nem az oktatás minősége, hanem az a tény, hogy nem Budapesten vannak. S tegyük gyorsan hozzá, a helyzet az elmúlt 5-6 évben drámaian tovább romlott, amikor begyorsult a magyar diákok Nyugatra áramlása. Most már Budapestnek is versenyeznie kell.

A vidéki képzőhelyek számának gyarapodása egyre növekvő mértékben ellentmondásba került az ország földrajzi adottságaival, illetve a gyorsan fejlődő közlekedés és kommunikáció kínálta lehetőségekkel. Magyarán szólva: a vidéki városi egyetemek egyre távolabbi körzetekből „halásznak” maguk számára hallgatókat, akik azonban nem akarják választani az amerikai vidéki egyetemek gyakorlatából ismert campus-életformát. Vagyis, „bejáró” diákként viselkedtek, s már pénteken vagy akár csütörtökön is hazautaznak az egyetemi várostól nem túl távol (50–100 km-re fekvő) családi otthonukba. S miután sok-sok új egyetem alakult (hogy ezek jogi értelemben egymástól függetlenek vagy összetartozóak az most lényegtelen), többségük szükségszerűen kicsi. Csak illusztrációképpen: a velünk versenyben álló európai egyetemek közül többnek 100 ezer felett van a beiratkozott hallgatóinak száma (Róma: Sapienzia 147 ezer, Moszkvai bölcsészeti egyetem 140 ezer, Bécs: 91 ezer, Bologna: 80 ezer). Szerepel még

a Wikipédia listáján, ahonnan ezek az adatok származnak, Tirana (75 ezer) és Pristina (42 ezer) is. Ám ezen a 65 elemű világlistán egyetlen magyar egyetem sincs, még budapesti sem!¹ Bizonyosan nem véletlen, hogy a hazai egyetemek könnyen elérhető rek-lámkiadványai, honlapjai általában nem is adják meg a beiratkozott hallgatók létszámát. Úgy tűnik, szégyellik. Igazuk is van.² Előbb vagy utóbb szembe kell néznie az oktatási kormányzatnak a földrajzi realitásokkal. Csak egy térség példájára utalva: a Dunántúlon bőven elég lenne két egyetem, egy a Balatontól északra – ez értelemszerűen aligha lehet más, mint az ipari fellelővár, Győr – egy pedig délre (Pécs).

3. Még mindig él az esti- és levelező képzés

Ugyancsak a szocialista múlt máig továbbélő hagyománya az egymástól már alig megkülönböztethető esti- és levelezőképzés. A maga idejében ennek több szempontból is volt értelme. Egyfelől az újonnan kiépülő, kommunista rendszer a kiemelt munkáskáderekből lett vezetőket „utólag” szerette volna kvalifikálni arra a pozícióra, amelyet az államosítások idején megkaptak. Ezt másképpen, mint munka mellett, távoktatási formában aligha lehetett volna megoldani. Abban is volt jó adag igazság, hogy az 1950-es és 60-as évek átlagos jövedelmi színvonala mellett, sok tehetséges 18 éves anyagi okokból annak ellenére nem tudott volna nappali egyetemre járni, hogy tandíjat nem kellett fizetni, és ösztöndíjak is voltak. Ezek az érvek azonban ma már nem állják meg a helyüket. Jelenlegi formájában ezt a rendszert két mozgóerő tartja életben. Egyfelől a felesleges fizikai és személyi kapacitásokkal rendelkező egyetemek így próbálják kihasználni a kubatúrát és a személyi állományt, másfelől a hallgatói státusz sokféle előnyt biztosít azoknak a 30 körüli fiataloknak, akik munka és/vagy kisgyermekük nevelése mellett szeretnék valamennyire hasznosan eltölteni a szabad idejüket. Közöttük sok olyan van, aki csak azért maradt az állami szektorban főállású alkalmazottként, mert e mellett könnyű diplomát vagy másod-diplomát szerezni.

Természetesen badarság lenne azt állítani, hogy ezek a képzési formák (ideértve még egy sor más kiegészítő képzést) semmiféle hozzáadott értéket sem nyújtanak a hallgatóknak. Nyilvánvalóan nem ez a helyzet: valamennyi ismeret, kultúra rakódik rájuk, szakmai és emberi kapcsolataikat bővítik. Csak éppen – társadalmi szinten mérve – eléggé drágán, és persze csak másodlagos-harmadlagos szakmai színvonalon. Gondoljunk csak végig: nyomós oka volt és van annak, hogy orvosképzés még a legzivatárosabb 50-es években sem folyt levelező vagy esti kurzuson. Aki egyetemi ember, az csak csodálkozhat: miért gondolja 2017-ben bárki is (a jogalkotón kívül), hogy a levelező diploma ugyanannyit ér, mint a nappalis?

A sokféle „irreguláris” képzés – az esti- és levelező oktatás, a különféle tanfolyam jellegű oktatási formák, az egyetemek vidéki campusain elvállalt oktatás – mind-mind a kutatómunkától veszik el az időt és az energiát. Mindeközben persze az extra-oktatásért külön fizetség jár, ami erős, rövidtávú érdekeltséget teremt a tanároknak is arra, hogy elvállalják ezeket a munkákat. És persze fordítva is működik a logika: sok egyetemen az oktatók csak azért vállalják ezt a plusz-terhet, mert az egyetemi vezetés a tandíjak maximalizálása érdekében erre kötelezi őket.

Sajnálatos módon némileg hasonló a helyzet az idegen nyelvű képzéssel is, ami – első hallásra – okkal tűnhet úgy, hogy ez a minőségi egyetemi oktatás felé vezető egyik fontos út. Számos egyetemről azonban azt hallani, hogy a hozzánk jelentkező külföldi hallgatók, illetve a részképzésre, rövid időre hozzánk látogató erasmusos diákok – akár fejlődő országokból jönnek, akár Nyugat-európából – átlagosan gyengébb felkészültségűek, mint a magyar hallgatók. Így az oktatók szemszögéből nézve az ő oktatásuk is af-

féle „nem-szeretem” munka, amit viszont az egyetemek magasabb, extra módon fizetett óradíjjal ellensúlyoznak. Summa summarum: a végén ez is a kutató munkától vonja el az oktatók idejét.

4. Nem elég intenzív a hallgatók versenye

És végül – de tényleg nem utolsósorban – arról is beszélni kell, hogy az elmúlt évtizedekben végbement felsőoktatási expanzió az általános iskoláig visszamenően gyengíteti a diákok közötti versenyt. Engedtessék meg egy személyes példával illusztrálni ezt a mechanizmust. 1953-ban születtem, a Ratkó nemzedék tagjaként. 35–40 fős létszámú osztályokban vetélkedtünk egymással a gimnáziumi továbbtanulás lehetőségért. Jól emlékszem azokra a szülői és tanári fenyegetésekre, amelyek egyébként teljesen megalapozottak voltak: aki nem lesz jó vagy jeles tanuló 8. osztályban, azt nem fogják felvenni gimnáziumba. A gimnáziumban – az egyik budapesti elit gyakorló iskolában – azzal presszionáltak minket, hogy 18 pont alatt (20 pont volt a maximum) semmilyen egyetemre nem fogunk bejutni. És ez így is volt. Szerettük, nem szeretjük, rá voltunk kényszerítve a maximális erőfeszítésre. És ehhez hozzá is szoktunk. Utána bekerültünk az egyetemre, ahol technológiáját illetően sokban a gimnázium folytatása volt. Kevés választási lehetőség, néhány bukás után pedig már jött az évvisméltés. Az utóvizsga nem pusztán pénzkérdés volt. Egészen konkrétan: ha valaki három tárgyból kényszerült utóvizsgára, a harmadik tárgy esetében dékáni engedélyre volt szüksége. Ma egészen más a helyzet. Bár a gimnáziumokba való bejutás ma sem mindenütt könnyű, egyetemi férőhelyet mindenki könnyen talál magának.

Miután az egyetemek alapvető finanszírozási formája a fejkvóta, az egyetemek vezetésének nem érdeke, hogy kibuktassa azokat a hallgatókat, akik a szükségesnél lényegesen kevesebb energiát fektetnek be a tanulásba. Hangsúlyozni szeretném, nem az alkalmatlanságról van szó. Nem az az igazi probléma, hogy a hallgatók átlagos intellektuális képességei elégtelenek vagy lényegesen rosszabbak lennének, mint 15–20 évvel ezelőtt.³ A minőségi(bb) oktatásnak az a fő akadály, hogy a hallgatók órában és percben mérve nem tanulnak eleget, nem járnak előadásra, sőt sokan szemináriumokra sem. E tekintetben nagyon sokat rontott a helyzeten az, hogy a Felsőoktatási törvény szerint a hallgatókat nem lehet kötelezni az előadások látogatására. Mint azt mindenki, aki közelebbről ismeri a mai egyetemi viszonyokat, pontosan tudja, a hallgatók részben azért töltenek kevesebb időt a tanulással, azért nem járnak órákra, mert a nappali képzés mellett munkát vállalnak – sokszor már alapszakon is. Mint a korábbi három pont esetében is, itt is érvényesül az önmagát erősítő hibás kör logikája: minél több hallgató dolgozik, és nem jár előadásra, annál inkább sikké válik ez a viselkedés, és annál inkább rákényszerülnek a szemináriumvezetők, hogy újra elmondják az előadás anyagát. Ha viszont ez történik, akkor a diák szempontjából nézve kifizetődő volt mellőzni az előadást, hiszen a szemináriumon még alkalom nyílik az alapismeretek meghallgatására.

Összegzés helyett

Az egyetemi oktatói gárda túlnyomó többsége az általános forráshiányt – és ezen belül konkrétan az alacsony béreket – gondolja a leg súlyosabb problémának. Mint ezt fentebb igyekeztem kifejteni, én ezt másképpen látom. Nem a pénzhiány a minőségi(bb) oktatás legfőbb akadály. Ettől még azonban az igaz marad, hogy pénzzel *is* lehet javítani a helyzeten. De nem túl sokat.

Persze közép- és hosszú távon jó okunk van remélni, hogy abszolút összegben nőni fog az ágazat költségvetési támogatása és a bérek is, de a javulás ütemét a továbbiakban

is be fogja határolni a gazdaság teljesítményének növekedése, vagyis a GDP éves növekedése. Ettől tartósan eltérni nem lehet, egyszerűen azért, mert más ágazatok is hasonló igényekkel, követelésekkel lépnek fel, és arra sincs elég ok, hogy azt feltételezzük, hogy az ágazat relatív érdekérvényesítő képessége más közfinanszírozású ágazathoz (egészségügy, nyugdíjak, igazságszolgáltatás, rendvédelem stb.) képest lényegesen változna. Egyetlen módon lehetne több forrást bevonni, ha lényegesen nőne a magánegyetemek súlya a rendszerben, és azok komoly tandíjakat számítanának fel. Elvben ez is egy járható út. Ám ha ez megtörténne is, annyit a többlet pénzek sem tudnának javítani a magyar felsőoktatás minőségén, mint amennyit az jelentene, ha a fentebbi négy akadályt megszüntetnénk, vagy legalább részben lebontanánk.

JEGYZETEK

- 1 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_largest_universities (2017. dec. 13-i letöltés) 3
- 2 S ha megadják a létszámadatokat, akkor azok gyakran félrevezetőek, mert az ún. vidéki campusok diáklétszámát is tartalmazzák. Ez a helyzet – például – a legnagyobb magyar egyetem, a budapesti ELTE esetében. A 26 ezer fős létszám úgy jön ki, hogy abban szerepel 6 szombathelyi kihelyezett tagozat adata is.
- 3 Bizonyos mértékig ez egyébként szükségszerű, hiszen egy-egy kohorszból most többen kerülnek be a felsőoktatásba, mint 1990 előtt. Ahogy ezt képszerűen mondani szokták: az egyetemek kénytelenek mélyebbre meríteni a hálót, ha négyszer több gyereket fognak ki maguknak, mint korábban.

